

Úloha obyvateľov hornouhorských zemepanských mestečiek v obchode západným smerom na konci 16. storočia (Felső-magyarországi mezővárosi polgárok szerepe a nyugati irányú kereskedelemben a 16. század végén)¹

Bevezető

A közelmúltban a Magyar Királyságnak a dunai térséghez kapcsolódó kereskedelmi forgalmával foglalkoztam. Ebből következően több közleményemben a nyugati, északnyugati határmenti régiók harmincadhelyeit elemeztem részletesen. Jelen tanulmányomban egy a szakirodalomban eddig kevésbé érintett térség és várostípus vonatkozó információit fogom elemezni.

Az oszmán előrenyomulás eredményeként a Magyar Királyság kereskedelmi útőerei jelentős mértékben áthelyeződtek, fontos azonban hangsúlyozni, hogy a térségben lezajló, drasztikus erejű hatalompolitikai változások sem tudták megváltoztatni azt az általános állapotot, hogy a Kárpát-medence, mint gazdasági nagyrégió továbbra is szervesen integrálódott a teljes európai gazdasági rendszerbe. Az Észak-Alföldről, vagy a Partiumból induló, Felső- és Alsó-Magyarországon keresztülhúzódnó kereskedelmi hálózat számos várost és mezővárost kapcsolt be a transzregionális gazdasági vérkeringésbe. A század közepétől Vácnak nőtt meg a geostratégiai jelentősége, mivel az Alföld, illetve Felső-Magyarország útvonalai itt egyesültek a dunai útvonallal.² A Vác és Érsekújvár térségében összefutó szárazföldi utak a kelet-magyarországi központokat is bevonták a Nyugat-Közép-Európával fenntartott üzleti hálózatokba. Ilyen fontosabb kelet-magyarországi központokként emelhető ki többek között (Nyír)bátor, Debrecen, vagy Várad.³ A felső-magyarországi mezővárosoknak a polgárai a 16. század folyamán akár a távolabbi térségek kereskedőivel is kapcsolatokat tartottak fenn. Viszonylag sokat kutatott téma a felső-magyarországiaknak az északi irányú borkivitelben képviselt szerepe.⁴ A kamarai források szerint a Krakkóból Felső-Magyarországra árukat szállító bécsiek is jelen voltak a térségben, így például a bécsi üzleti elit több családja is aktív kapcsolatot tartott fenn a kassaiakkal.⁵

Jelen tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a rendelkezésre álló forrásokban hogyan jelennek meg a tágan értelmezett felső-magyarországi mezővárosok polgárai.

A forrás, az 1597-es nagyszombati vámnapló-töredék

A felső-magyarországi polgároknak a nyugati irányú kereskedelemben képviselt szerepéhez a Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Kamara Archivuma E 210 (*Miscellania Tricesimalia*) jelzésű állományát vizsgáltam. A forrás részletes elemzése előtt érdemes előjáróban áttekinteni, hogy a nyugat-magyarországi vámhelyek általában véve milyen forrásanyagot nyújtanak a kutatás számára. A fent említett fond elsőre ígéretesnek tűnik, a Magyar Nemzeti

¹ Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00622/21/2) támogatásával készült.

² VASS Előd: *Vác 1560. évi török vámnaplói*. Győr, 1975. 137.

³ GECSÉNYI Lajos: Bécsi kereskedők memoranduma a kelet-nyugati kereskedelemről (1615). In: *Miscellanea Fontium Historiae Europaeae. Emlékönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Ed. Kalmár, János. Budapest, 1997. 80.

⁴ Legutóbb TÓZSA-RIGÓ, Attila: A Magyar Királyság északi irányú borkereskedelme a 16. század második felében. In: „*Vina bibant homines, animantia cetera fontes.*” *Tanulmányok a magyar bor történetéből*. Ed. PÓSÁN, László – TÓZSA-RIGÓ, Attila Debrecen, 2018. 50–63.

⁵ A források szerint a bécsiek közül többek között Andre és Sebastain Eiseler, valamint Georg Katzbeck volt kapcsolatban felső-magyarországiakkal TÓZSA-RIGÓ, Attila: *A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében. Délnémet, osztrák, (cseh-)morva és nyugat-magyarországi városok üzleti és társadalmi hálózatai*. Miskolc, 2014. 123., 126.

Levéltár repertórium szerint nem kevesebb, mint 190 harmincadhely forrásanyagát tartalmazza. Ezeknek a vámhelyeknek a többsége a Kárpát-medence peremvidékén helyezkedett el, illetve az E 210-es állomány tartalmaz olyan forrásokat is, amelyek a Magyar Királyság határán kívül feküdtek (a Duna mentén például Bruck a. d. Leitha vagy Bécs). A részletes vizsgálat során sajnos azonban hamar bebizonyosodott, hogy a valóban használható információs bázis sokkal szűkebb, mint azt az előzetes várakozások alapján remélni lehetett. A válogatási elv, amelynek alapján a források fennmaradtak és bekerültek a vizsgált gyűjteménybe, sajnos nem ismert. Az egyes dokumentumok különböző időszakokból származnak és az esetek nagy többségében jellegüket tekintve sem egységesek. A legnagyobb probléma az, hogy csak elvétve fordul elő az anyagban folyamatos, legalább egy teljes évet felölelő vámlista. Töredékes vámnaplókat viszonylag nagy számban foglal magába az állomány, ezekből azonban sokszor csak áttételesen következtethetünk a kereskedelmi forgalomra.

A fent említett levéltári állomány nagy számban, mintegy hetven esetben tartalmaz elemezhető adatszoportokat az 1549–1748 közötti közel kétszáz évből. Ez már bizakodásra adhat okot, fontos azonban hangsúlyozni, hogy csak elvétve akadnak teljes vámlisták, folyamatos adatsorral. A 16. század gazdasági rendszerét kutatva további probléma, hogy döntően a 17. századból maradtak fenn a kérdéses források. Mindennek tekintetében nagy jelentőséggel bírnak azok a dokumentum-csoportok, amelyek a 16. századi forgalomról szolgálnak folyamatos adatsorokkal. Ebből a szempontból kiemelkedő egy 1567-es nagyszombati vámlista.⁶ A forrás szinte kivételes módon a teljes év exportforgalmára kiterjed. A vámnapló alapján felállított információs bázis kivételesen jó lehetőségeket biztosít az elemzés számára. Sajnos azonban a kelet-magyarországi régiókból származó személyeket csak elvétve találunk a forrásban. Az északkelet-magyarországi térségből egyedül néhány kassai kereskedő tűnik föl 1567-ben a nyugat-magyarországi vámhelynél. Emellett még egy helynév esetében valószínűsíthető egy zempléni település. A nagyszombati vámhely további kuriózuma viszont, hogy más évekből is maradtak fenn töredékes listák (1549, 1556–1557, 1574, 1593, 1594, 1595 és 1597).

Jelen tanulmányban az 1597-es, töredékes vámnapló adatait veszem górcső alá. A forrás sajnos nem öleli fel a teljes év forgalmát, július 5-től, szeptember 21-ig szerepelnek benne az adatok, mégis kijelenthető, hogy az Északnyugat-Magyarország és Morvaország közötti forgalomnak egy jelentős szegmenséről tudósít minket. A forrás további értéke, hogy bár viszonylag szűk időszakaszt fed le, mégis számos felső-magyarországi és tágabb értelemben vett északkelet-magyarországi üzleti szereplő jelenik meg benne.

Nagyon gyakran megemlítik, hogy a magyar-morva határon átlépő kereskedők kelet-magyarországi társai már valamelyik keleti vámhelyen is áthaladtak. Ennek a hátterében az a jelenség állt, hogy a Felső-Magyarországon megfizetett vámösszegre a kereskedők kaptak egy tanúsítványt, amikor átlépték a Magyar Királyság akkori határát a Hódoltság, vagy az erdélyi területek irányából. Ezt a tanúsítványt arra használták, hogy az írás fejében az felső-magyarországi harmincadon lerótt összeget Nagyszombatnál már nem kellett még egyszer megfizetni. Ilyen módon tehát nem csak az Északnyugat-Magyarország és Morvaország közötti forgalomról tájékoztat minket a forrás, hanem jóval tágabb régióláncolatot és annak üzleti szereplőit öleli fel, azaz Alsó-Magyarországon túl a kelet- északkelet-Magyarországi, valamint az észak-alföldi régiók üzleti szereplői is megjelennek az anyagban.

Az 1597-es forráscsoport mellett az 1574-es töredékes anyag is ígéretesnek tűnik, ennek elemzését a közeljövőben szeretném végrehajtani.⁷ Az 1575-ös évből csak néhány rövid

⁶ A vámnapló részletes elemzéséhez ld. TÓZSA-RIGÓ, Attila: *A dunai térség*, 260–283.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) E 210 fasc. 90. 102. t. Nagyszombat f. 86r–90r.

feljegyzés maradt fenn, azonban még ennek is van elemezhető tartalma, ugyanis a forrás nürnbergi és erdélyi kereskedőket említ, jelentős vámösszegekkel.⁸

Elemzési lehetőségek

Az 1597-es forrással szemben témánk szempontjából feltehető kérdések

- Mely felső-magyarországi mezővárosok polgárai jelennek meg a nyugat-magyarországi forrásban?
- Jellemzően milyen árucsoportokkal kereskedtek az itt vizsgált régió üzleti szereplői?
- Hogyan értékelhető a felső-magyarországiak közreműködésével bonyolított forgalom volumene?
- Hogyan működtek a gyakorlatban a nyugat-magyarországiak és a kelet-magyarországiak kereskedelmi társulásai?
- Mit közöl a forrás Felső-Magyarország harmincadhelyeinek a térbeli hálózatról?

Az 1597-es vámnapló adatait SPSS-adatbázisban rögzítettem. Az információs bázist a nagyszombati vámon átvitt tételenként jelenítettem meg az adatbázisban. Ezen szisztéma szerint a teljes anyag összesen 378 elemezhető tételt tartalmaz.

A kutatás számára vizsgálható fontosabb információ-csoportok: 1., a kereskedő származása; 2., az áru típusa; 3., az áru mennyisége; 4., vámérték; 5., a kereskedői társulások a nyugat- és kelet-magyarországiak között; 6., a felső-magyarországi vámhelyek, végül pedig 7., az időpontok, amikor áthaladtak a két vámhelyen. Az így kialakított adatbázis mintegy 3500 elemezhető információt foglal magában.

Felső-magyarországiak a nagyszombati forrásban

A forrásban megjelenő személyek között – nem meglepő módon a nagyszombatiak képezik a legnagyobb csoportot 125 vámtétellel. A magyar-morva határvidékről a másik legjelentősebb település Kopcsány mezővárosa (ma Szlovákia: Kopčany, a szlovák-cseh határnál), amelynek a polgárai 34 vámtétellel szerepelnek a forrásban. Az északnyugat-magyarországi települések jelenléte a földrajzi elhelyezkedés folytán érthető. Fontos viszont, hogy a felső-magyarországiak és a kelet-magyarországiak részesedése is jelentősnek mondható. A fent említett 378 vámtételnek 24,3%-a, tehát a tételeknek mintegy a negyede felső-magyarországi személyekhez vagy olyan kereskedőkhöz köthető, akik Felső-Magyarország határtérségeiből származtak. Nominálisan 92 ilyen tétel mutatható ki a teljes anyagban, a későbbiekben majd ez a közel száz tétel képezi a részletes elemzés tárgyát.

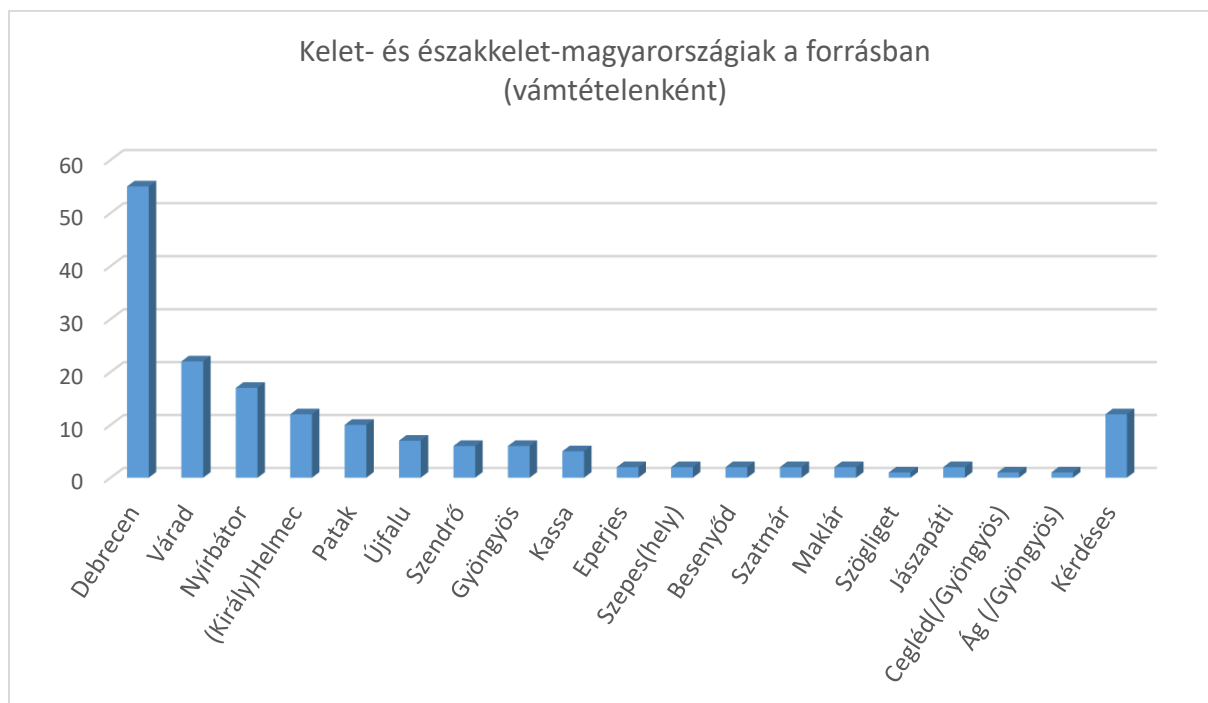
Ezen túl még említhető, hogy Kelet-Magyarország legjelentősebb mezővárosának, Debrecennek a polgárai a nagyszombatiak után a második legnagyobb csoportot képezik 58 tétellel (26 személy, a legjelentősebb Kádas Mihály hat tétellel).⁹ A szomszédos térségből még

⁸ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 93r.

⁹ Bár nem tartoznak még a tágan értelmezett felső-magyarországi térséghez sem, mindazonáltal a debrecenieket is érdemes röviden érinteni. A Felső-Magyarország, az Alföld és Erdély határán fekvő város kereskedőinek ugyanis meghatározó szerepe volt az itt érintkező térségek közötti kereskedelemben. A debreceni üzleti elit egy jelentős része – főként az 1557-es katonai események, valamint az 1562-es átmeneti török megszállás után, valamint Schwendi csapatainak 1565-ös dúlása után – áttelepült Felső-Magyarországra, döntő részben Kassára. BESSENYEI, József: *Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után. Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében*. Miskolc – Budapest 2007. 36., 39–40. A későbbiekben részben innen bonyolították üzleteiket, amelyekben ki tudták használni továbbra is érvényes debreceni polgárjogukat. Végül említhető még a közismert tény, hogy Debrecen nem csak az erdélyi fejedelmeknek adózott, hanem gyakran a

a váradiak képeznek jelentős csoportot, 22 tétellel. Összességében tehát a tágan értelmezett északkelet-kelet-magyarországi térség kereskedői 172 tétellel a teljes anyag közel felét (46 %-át) teszik ki.

1. sz. ábra

A vámnaplóban megjelenő áruajták között nyomasztó többségben van az élőállat. A kereskedők fő profiljának számító árucsoport pontosan illeszkedik ahhoz az árustruktúrához, amely meghatározta a Magyar Királyság nyugati irányú exportját. Az 1597-es adatok szerint élőállatként döntő többségében marhát/ökröt (240 alkalommal), tinót (130), borjút (13) illetve meddő tehenet (5) vittek át. Mindössze egy-egy alkalommal hajtottak ki bárányt és lovat. Az élőállat mellett kis számban exportáltak még állatbőröket és viaszt. Összességében a július 5. – szeptember 21. közötti időszakban 8253 marhát/ökröt és 690 tinót hajtottak ki Morvaország irányába. A felső-magyarországiak ehhez a struktúrához illeszkedve kizárólag élőállatot vittek ki, döntő többségében ökröt és tinót.

Érdeemes itt röviden visszatérni a korábban már többször említett 1567-es adatokhoz. Az 1567-es vámnapló tanúsága szerint az aktuális évben jóval kevesebb állatot, 4912 marhát és 281 fejős tehenet hajtottak ki Morvaországba.¹⁰ A harminc évvel későbbi forrás tehát jóval jelentősebb marhaexportot mutat. A pusztán számok mellett hangsúlyozandó még, hogy 1597-ben a fent említett mintegy 8900 állatot nem egy teljes év leforgása alatt, hanem mindössze két és fél hónap alatt hajtották át Nagyszombatnál. A szignifikáns eltérést nagy valószínűséggel a kilencvenes évek háborús állapotaira lehet visszavezetni, ami minden bizonnyal jelentős

kettős, sőt bizonyos időszakokban pedig a hármas adózás sávjába esett. Oborni Teréz szíves szóbeli közlése alapján.

¹⁰ Ezúton szeretném hálás köszönetemet kifejezni Nagy Lászlónak, aki eligazított a marhacsordák és a fejős tehenek gyakorlati kérdéskörében.

konjunktúrát eredményezett.¹¹ A képet viszont tovább árnyalja, hogy 1567-ben a marha mellett még jelentős mennyiségű juhállományt (2350 állat), illetve további 202 lovat vittek ki.¹²

A felső-magyarországiak közül alacsony számban a kassaiak és az eperjesiek is megjelennek (öt, ill. két tétellel). Ők azonban a címben megjelölt téma szempontjából nem relevánsak. A forrás értékét tovább emeli, hogy a régiókon túlnyúló kereskedelemben a felső-magyarországi térségen belül (ld. borkereskedelem) a szabad királyi városok polgárainak volt domináns szerepe. Sőt, amint azt láthattuk, a szomszédos térségek nagy mezővárosainak, Debrecennek és Váradnak is a polgárai jóval nagyobb aktivitást mutattak a térségen áthaladó forgalomban. Így minden olyan dokumentum, amely a felső-magyarországi térség mezővárosi polgárainak a gazdasági tevékenységéről tájékoztat, kiemelt jelentőséggel bír a kutatás számára.

Nyírbátor

A térség mezővárosai közül legjelentősebb számban Nyírbátor (17 tétel), (Király)Helmec (12) és Patak (10) képviselteti magát. A nyírbátoriak közül a leggyakrabban Bak György névvel találkozunk. Bak legfontosabb partnere egy Babos György nevű kopcsányi kereskedő volt. Babosról érdemes megjegyezni, hogy a forrás szerint a nyugati határszél egyik legjelentősebb figurája volt ebben az időszakban, neve már az 1567-es forrásokban is feltűnik. Kiterjedt üzleti hálózatot tartott fenn, a bátoriak mellett társult még többek között patakiakkal, váradiakkal, újfalusiakkal és ceglédiekkel. Babos és a bátori Bak György szeptember elején összesen 152 állatot vitt ki Magyarországról.¹³ Társulásukban időnként még egy Vasvári Pál nevű nyírbátori is részt vett. Baknak egy másik kopcsányival, Mészáros Györggyel is volt közös ügylete, melynek keretében hatvan marhát hajtottak át a Magyar Királyság északi régióin.¹⁴ Bak minden esetben Kállónál hozta be Felső-Magyarországra az állatokat.

A kopcsányi Babos György további nyírbátori partnerei voltak még a négy tételben szereplő Szőcs Tamás és annak társa, Péczeli Lőrinc. Ők hárman, augusztus elején 166 állatot hajtottak északnyugati irányba.¹⁵ Szőcsnek volt még egy szeredi (ma Szlovákia: Sered', Nyitra és Nagyszombat között) partnere is, akivel 110 állat exportját bonyolították le.¹⁶ Szőcs és Péczeli Kállónál és Várdánál fizették meg keleten a vámot. A kereskedelmi volumen szempontjából említendő még a nyírbátori Kádas Mihály, aki szintén egy kopcsányival társult, ennek köszönhetően 84 állatot hajtottak át az ország északi területein.

(Király)helmec

A 16. századi háborús állapotok folytán Helmec (ma Szlovákia: Kráľovský Chlmec) többször is jelentős népességcsökkenést élt meg. A lakosok többsége mezőgazdasági tevékenységből tartotta fenn magát, ugyanakkor a mezőváros gazdaságában jelentős szerepet töltött be a kézművesség és a kereskedelem is. A helmeciek kereskedelmi tevékenységéről viszont alig

¹¹ A közép-európai térségben, a 16–17. század fordulóján jelentős változásokat eredményezett az elhúzódó hadi helyzet. Az általános kereskedelmi forgalom viszont a tizenötéves, vagy másként hosszú török háború második szakaszáig (1603/1604-ig) nem vagy legalábbis számottevő mértékben nem változott. Annál erőteljesebb volt a visszaesés a Bocskai, majd a Bethlen vezette Habsburg-ellenes harcok idején. GECSÉNYI L.: *Bécsi kereskedők*, 80.

¹² TÓZSA-RIGÓ A.: *A dunai térség*, 275.

¹³ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 132v.

¹⁴ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 132v.

¹⁵ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 126v.

¹⁶ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 127r.

tudunk valamit, mert nem maradtak fenn erről tudósító források.¹⁷ Mindennek fényében az elemzett nagyszombati forrásnak kiemelt értéke van.

A helmeciek közül Gallosz Lukács és Török János fejtette ki a legjelentősebb tevékenységet. Gallosz és Török egy bizonyos Gothán Pál nevű nagyszombati kereskedővel társultak, augusztus 24-én közösen vittek ki 143 marhát és 14 tinót. Az állatok után 114 forint vámot fizettek Nagyszombatnál.¹⁸ A két helmeci két-két alkalommal Kállónál, illetve Károlynál hozta be az állatokat Felső-Magyarországra. Az említett Gothán jó kapcsolatokat ápolt a felső-magyarországi mezővárosok polgáraival. Két másik helmecivel is társult. Nevezetesen Kerek János és Vas Benedek helmeci tőzsérekkel 73 ökröt és tíz tinót vittek ki szeptemberben Morvaországba. Kerek és Vas a másik két helmecitől eltérően, mind a négy alkalommal, konzekvensen a várdai harmincadnál lépte át Felső-Magyarország határát.¹⁹

Patak

A térség harmadik legjelentősebb mezővárosi csoportját a patakiak képezik. A patakiaknak az árústruktúrája megegyezik a fent vázolt általános arányokkal. Az áru mennyiségében azonban már egy érdekes eltérés mutatható ki. Az állatok számát illetően a patakiak jelentős különbséget mutatnak a helmeciekkel és a bátoriakkal szemben. A Bodrog-parti kereskedőknél ugyanis általában alacsony állatszám (20–25 db) szerepel a forrásban. Az egyetlen, aki nagyobb mennyiséggel ment át a harmincadokon, Kuztodi Mátyás volt, aki egy hosszúfalusi tőzsérrel társulva 96 ökröt és kilenc tinót hajtott nyugat felé, június 1-én a tokaji vámon keresztül.²⁰ Július 14-én már a rimaszombati vámnál látjuk, ahol 26 marhát hajtott át.²¹

Egy másik pataki, Bocskai Benedek a korábban már többször említett kopcsányival, Babos Györggyel társult. Az együttműködés érdekessége, hogy Bocskai rövid időn belül két keleti vámon is feltűnik. Június 8-án még Tokajnál kelt át a Babosnak hajtott 23 marháival, majd két héttel később, június 21-én Hollókőnél tűnik fel, mindössze öt állattal.²²

A patakiak közül említhető még Csobánka György és Zsámboki István, akik külön-külön a korábban már említett nagyszombatival, Gothán Pállal társultak. Érdekességgéppen megemlíthető, hogy bár Gothán szeptember 1-én vámolta el Nagyszombatnál a patakiaktól átvett állatokat, a két pataki mégis nagyon eltérő időben és vámhelyen lépett Felső-Magyarországra. Zsámboki még tavasszal, április végén Rimaszombatnál ment át, míg Csobánka csak nyár közepén, július 26-án Tokajnál lépte át Felső-Magyarország határát.

Egy kis mezőváros, Szendrő „nagy” tőzsére

A fent említett mezővárosiak közül érdemes még kiemelni a szendrőieket, pontosabban inkább egy szendrőit. Az abaújiak mindössze hat alkalommal fordulnak elő a forrásban, ebből is öt tétel egy bizonyos Olasz Éliás nevű szendrőihez köthető. Olasz még nyár elején egy másik szendrőivel, Nagy Pállal valamint a nagyszombati Demjén Bálinttal társulva 68 marhát hajtott nyugat felé.²³ Az igazán nagy üzletet azonban a(z egyik) legjelentősebb nagyszombati kereskedővel, Kerekes Andrással bonyolította. Kerekes névéhez nem kevesebb, mint 59 tétel köthető a forrásban. Olasz Éliás és Kerekes, együttműködésük eredményeként augusztus közepén összesen 325 ökröt és 31 tinót vittek ki.²⁴ Ezzel tulajdonképpen a legjelentősebb

¹⁷ Kónya Péter: *Királyhelmec története*. Eperjes, 2013. 129.

¹⁸ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 130v.

¹⁹ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 133v.

²⁰ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 129v.

²¹ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 127v–128r.

²² MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 129r.

²³ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 123v.

²⁴ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 128r.

forgalom a vizsgált mezővárosiak közül Olasz Éliás nevéhez köthető, aki az állatokkal minden esetben Tokajnál kelt át.

Egy szomszédos térség mezővárosa: Észak-Alföld, Gyöngyös

Amint az a fenti diagramon is látszott, a gyöngyösieket még bevontam az elemzésbe. Bár a mezőváros a Hódoltságához tartozott, a gyöngyösi kereskedők egyik jelentős térsége Felső-Magyarország volt. A debreceniek mellett – Oborni Teréz szemléletes megfogalmazását követve – a gyöngyösieknél is jól érzékelhető egyfajta kétlakosság.²⁵ A kettős polgárjogra ebben a csoportban is találunk példát, egy bizonyos Pap Mihálynál említi a vámnapló, hogy a kereskedő Ceglédnek és Gyöngyösnek („*nunc Giongiosiensis*”) egyaránt polgára volt.²⁶ Egy másik esetben pedig egy ági tőzsér rendelkezett gyöngyösi polgárjoggal.²⁷ A gyöngyösieket egyébként leggyakrabban (öt tétel) a korábban már említett nagykereskedővel, a nagyszombati Kerekes Andrással társultak.

Felső-Magyarország vámhelyei

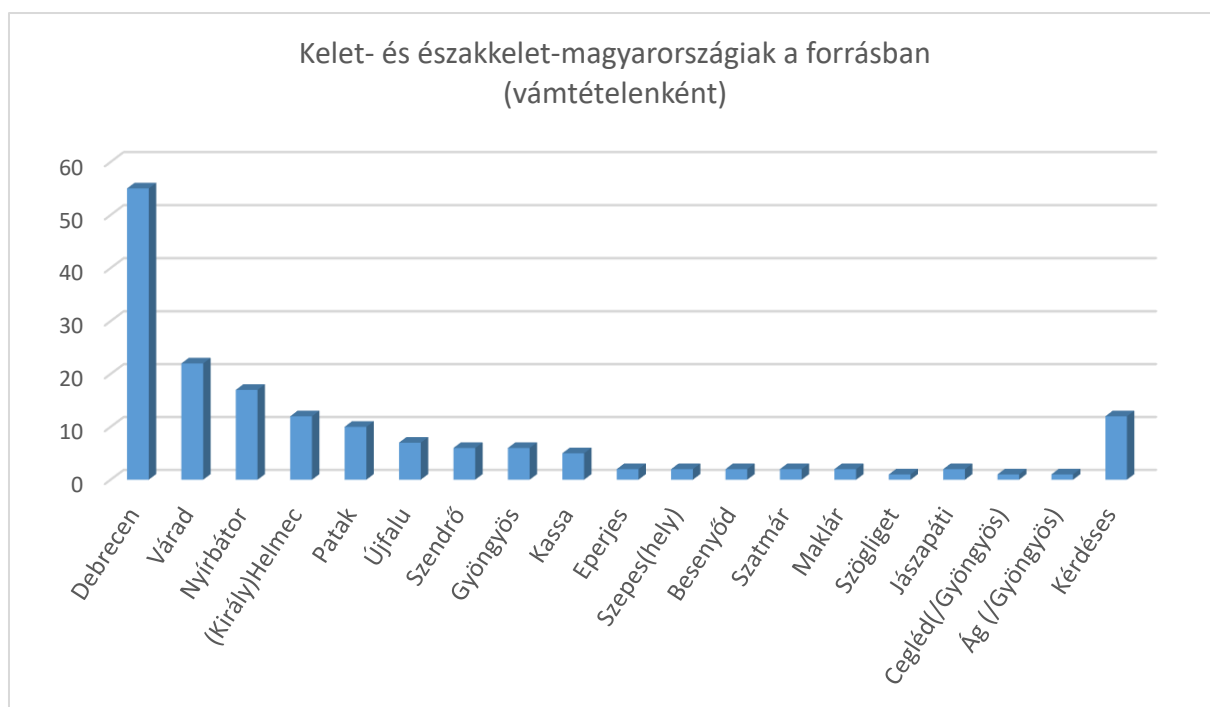
A módszertani bevezetőben említett utolsó információ-csoport arra ad választ, hogy mit közöl az elemzett forrás Felső-Magyarország harmincadhelyeinek a térbeli hálózatáról. A téma azért is bír számunkra kiemelt jelentőséggel, mert a rendelkezésre álló adatok segítségével vázolni tudjuk azokat a vámhelyeket, amelyeknek központi szerepe volt azoknak a felső-magyarországi kereskedőknek az üzleti stratégiájában, akik az észak-alföldi, illetve erdélyi és partiumi területekkel tartottak fenn üzleti kapcsolatokat. Ezek a vámhelyek az ország északkeleti térségében helyezkedtek el, azaz a 16. századi Felső-Magyarország harmincadhelyeiként funkcionáltak: Tokaj, Losonc, (Kis)Várda, Rimaszombat, Hollókő, Kálló, (Bodrog)Keresztúr, Szatmár, (Nagy)Károly. Az ilyen jellegű információk nagy segítséget nyújthatnak abban, hogy követni tudjuk a magyar agrártermékek útját az ország belső területein.

2. sz. ábra

²⁵ Oborni Teréznek tartozom hálás köszönettel, hogy felhívta a figyelmem erre a fogalmi lehetőségre.

²⁶ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 129r.

²⁷ MNL OL E 210, fasc. 90. 102. t. f. 124v.

A társulások működése

A forrásból kibontakozó kereskedelmi forgalmat az esetek nagy többségében kereskedelmi társulás keretében bonyolították le. A felső-magyarországiak nem is jelennek meg önállóan a vámnaplóban. A marhakivitelre szakosodott kereskedők együttműködése úgy képzelhető el, hogy térben osztották meg egymás között a tevékenységet. A forrásban szereplő felső-magyarországiak és a nyugat-magyarországiak között úgy vázolható az együttműködés, hogy a kelet-magyarországiak és embereik az Alföld és a Partium északi régióiból áthajtották az állatokat a keleti vámhelyeken, keresztülvitték őket Felső-Magyarországon, majd nagy valószínűséggel a Vág térségében átvette tőlük a nyugat-magyarországi kereskedő, vagy annak emberei az árut és onnan ők hajtották tovább Nagyszombat, illetve Morvaország irányába.²⁸ Ismerünk ettől eltérő eljárásokat is, a fent említett pataki tőzsér, Bocskai Benedek például valószínűleg korábban átadhatta az állatokat, mivel a korábban említett két hét alatt nem járhatta meg háromszor a Tokaj-Nagyszombat útvonalat (Június 8-án még Tokajnál, majd június 21-én Hollókőnél tűnik fel), vagy az is elképzelhető, hogy ő maga nem tartott az első szállítmánnyal.

A szűkebb kereskedelemtörténeti információk mellett más vizsgálatok is kivitelezhetők a vámnapló segítségével. A keleti és a nyugati vámolás időpontjából fontos közlekedéstörténeti, térértelmezési adalékok is kiszámíthatók, azaz pontos adatokat kapunk arról, hogy mennyi időbe tellett, amíg egy kereskedő az áruival az említett keleti vámhelyektől eljutott a Magyar Királyság északnyugati határáig. Ebben a tekintetben kézenfekvő módon a legrövidebb időszakot érdemes megcéloznunk. A Tokaj–Nagyszombat távolságon a legrövidebb idő

²⁸ Gecsényi Lajos szíves szóbeli közlése nyomán. Bár az együttműködés általában úgy működött, hogy a felső-magyarországiak nem mentek el a nyugati határig, mégis tudunk olyan kereskedőről a korszakban, aki morva, sőt délnémet kereskedőkkel is kapcsolatban volt. Még a korábbi időszakból ismert a Pozsonyban is gyakran előforduló Hans Rot ulmi/augsburgi kereskedő, aki kiterjedt magyar kapcsolatokkal rendelkezett. A magyarországi adóslevelek szerint Rot 1548–1551 között egy Kovács András nevű pataki polgárral is kapcsolatban állt. Ezekben az ügyekben Rot faktora, a közép-európai üzleti hálózat jelentős figurája Cristof Link járt el. GECSÉNYI, Lajos: Városi és mezővárosi polgárok adóslevelei a 16–17. századból. In: *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlmények* 8. (2010) 31–42., 33.

mindössze két hetet tett ki (szeptember 7. – szeptember 21). Két ilyen esetet is ismerünk: Babos György és egy váradi kereskedő társulásának keretében 14 nap alatt sikerült megtenni az említett távolságot 139 marhával és 13 tinóval, illetve ugyanennek a kopcsányi marhakereskedőnek egy másik, váradi társa hatvan marhát és öt tinót hajtott át Tokajnál, amely állatokkal szintén két héttel később értek a nagyszombati vámhoz. Mindez, figyelembe véve az egyébként is jelentős távolságot, igen szép teljesítménynek mondható. A távolsági adatokhoz hozzá kell tennünk, hogy a jelentős számú állattal tulajdonképpen csak úgy tudtak haladni, hogy folyamatosan szem előtt kellett tartani a rendelkezésre álló legelő- és itatóhelyeket. Az Alföldről a nyugati határszélig tartó utat utóbbi „logisztikai bázisoknak” a hálózata fedte le. Az itatás és az állatok legeltetése magától értetődően tovább növelte a hajtással töltött időt. Mindennek fényében már túlzás nélkül igen komoly teljesítményként értékelhető a fenti két hetes menetidő.

Az átlagos eltelt idő egyébként jóval hosszabb volt, általában három, de inkább négy héttel lehetett számolni. A leghosszabb időszak egy Hollókő–Nagyszombat útvonalon mutatható ki: egy gyöngyösi kereskedő több mint 110 állattal április 10-én haladt át Hollókőnél, s az állatokat közel öt hónappal később, szeptember 1-én hajtotta át nagyszombati társa Morvaország irányában.

Összefoglalás

Zárásképpen kijelenthető, hogy a felső-magyarországi mezővárosok polgárai – a debreceniek után és a váradiak mellett – jelentős szerepet játszottak az észak-alföldi régiókból kiinduló, Felső- és Alsó-Magyarországon keresztülhúzó kereskedelmi forgalomban. A fő kereskedelmi cikkük az élőállat volt és a nyugat-magyarországiakkal kialakított társulások keretében számottevő állat-exportot bonyolítottak, amelyből minden bizonnyal jelentős hasznuk származott a részletes elemzésekre majd a megjelenő tanulmányban fogok sort keríteni.

PhDr habil Tózsá-Rigó Attila
egy. doc
tozsarigo@gmail.com